

CONCEPTUL „MEMORIE SOCIALĂ”

Efim MOHOREA

INTRODUCERE

Prezentul unește sau separă trecutul și viitorul prin *memorie* și *uitare*. Privindu-ne în „apele curgătoare ale vremii”, ne recunoaștem imaginile în devenire, dintre care pe unele le păstrăm (involuntar sau conștient), iar pe altele le lăsăm uitării. Probabil, nu greșesc cei care spun: *în mare măsură, noi suntem ceea ce ținem minte și ce uităm*.

Începând cu anii 80-90 ai secolului al 20-lea în științele socio-umane s-a format o nouă paradigmă științifică care poartă numele de „Memory Studies” („Studii ale memoriei”), în cadrul căreia se cercetează diverse aspecte ale fenomenului complex *memorie – amintire – uitare*. Dimensiunea colectivă a memoriei se denotă prin variați termeni: „collective memory”, „social memory”, „cultural memory”, „popular memory”, „public memory” („memorie colectivă”, „memorie socială”, „memoria poporului”, „memoria culturii”, „memoria simțului comun”) etc. Numărul publicațiilor pe aceste teme a produs o adevărată „explozie memorială” („memory boom”).

Memoria socială (vizavi de amnezia, adică uitarea socială), așa cum ea ni se prezintă într-un foarte mare număr de lucrări speciale, reprezintă un fenomen extrem de complicat, pluridimensional și multifuncțional, care se manifestă în variate contexte sociale. Îmbinarea de cuvinte „memorie” și „socială” ne informează că avem de a face cu obiectul diferitor științe de natură istorică, psihologică și sociologică.

Memoria (împreună cu opusul ei – uitarea) a fost și rămâne una din problemele fundamentale ale existenței umane – din antichitate și până în prezent.

Fiind la început obiectul meditațiilor filosofice (de la Platon și Aristotel până în secolul al 20-lea), mai apoi al investigațiilor psihologice (începând cu secolul al 19-lea), în zile noastre, memoria a devenit o problemă interdisciplinară – a cercetărilor în etnografie, sociopsihologie, psihologia cognitivă, istoriografie, științele comunicării, filosofia socială, filosofia culturii ș. a.

Fiind privită la început ca însușire doar a psihicului *individului* uman, actualmente memoria, în viziunea multor specialiști, se prezintă drept atribut și al *colectivelor* omenești (familie, colective de muncă, clase sociale, comunități religioase, popoare etc.). În prezent, specialiștii din diferite domenii ale științei folosesc termenul *memorie colectivă* sau *socială*. De rând cu noțiunea *memorie socială* (gen proxim) mai întâlnim și termenii *memorie istorică*, *memorie culturală*, *memorie politică* ș. a. (specie). În ultimele câteva decenii au fost publicate multe lucrări consacrate diferitor aspecte ale memoriei sociale, mai ales, în Franța, Germania, SUA.

Chiar dacă suntem siguri că știm ce înseamnă *memorie individuală*, apare întrebarea firească: dar ce este *memoria colectivă*? În cele ce urmează, vom încerca să răspundem la această întrebare.

1. DIMENSIUNI ALE MEMORIEI INDIVIDUALE ȘI COLECTIVE

Problematica memoriei ca atribut al psihicului individului uman a atras atenția gânditorilor încă din antichitate. Pentru a înțelege mai bine aspectele contemporane ale problematicii memoriei colective vom analiza succint cum a evoluat problema memoriei în istoria gândirii științifice.

Inițial, problema memoriei a fost cercetată de gânditorii antici (A se vedea: Рикёр 2004: 25-43). Spre exemplu, Platon, în dialogurile „Sofistul”, „Menon”, „Phaidon”, „Phaidros”

interpretează memoria drept o *reprezentare în prezent a lucrurilor absente*. El analizează coraportul dintre lucrurile sensibile, „amprente” (urmele) acestora, lăsate în organele de simț, imaginile despre lucruri și memoria despre lucruri (imaginile despre lucruri în absența lucrurilor). În linii generale, procesele mnezice (de memorare) sunt tratate, în opera lui Platon astfel. Lucrurile acționează asupra organelor de simț, lăsând în acestea un fel de „urme” (*typos*), iar impresiile senzoriale, trăirile sufletești (*pathemata*) și imaginile mintale (*eikon*) ce corespund lucrurilor, fiind păstrate în suflet, alcătuiesc memoria. Dispariția, adică „ștergerea” (*semeia*) urmelor lucrurilor din suflet ar însemna, probabil, *uitarea*.

Aristotel, de asemenea, a fost preocupat de conceptul memoriei, încercând să-l definească în lucrarea „*Peri mnemes kai anamnesios*”, cunoscută în traducere latină ca „*De memoria et reminiscencia*” („Despre memorie și reamintire”) sau „*Parva naturalia*”.

La Aristotel, în prim plan se află, *obiectul memoriei, lucrul*. Memoria se deduce, fiind raportată la lucruri: *Când însă, în lipsa lucrurilor, avem cunoaștere și percepție, atunci e vorba de memorie*. Memoria, în viziunea filosofului din Stagira, are capacitatea, de a face prezente obiecte și situații ce lipsesc. Aristotel în „*Tratatul despre suflet*” definește memoria ca o *forță a sufletului, ce descrie lucrurile care nu mai sunt*. El subliniază faptul că memoria se află în raport cu *timpul*, care devine parametru al cunoașterii: *Când lucrează memoria, ne dăm seama că am văzut, auzit sau învățat un lucru mai înainte*. Ori mai înainte și mai târziu sunt categorii ale timpului, adică există *în timp (en chronoi)*. Astfel, percepția timpului devine o condiție a memoriei: *Numai acele ființe care percep timpul au memorie, și tocmai prin faptul că îl percep*. Cum este adevărat că se amintește fără a avea în *prezent* lucruri, tot așa este adevărat că amintirea lucrurilor se produce doar atunci când *se scurge* timpul. Memoria acționează doar asupra trecutului pentru că ea, spune Stagiritul, *nu este nici percepție, nici concepere cu mintea, ci posesiunea sau înrâurirea uneia din ele, după trecerea unui anumit timp*. Așadar, este nevoie ca timpul să se „așeze” (încadreze) între momentul percepției și cel al reactualizării evenimentului percept. Definierea memoriei prin timp este *marea contribuție* a expunerii aristoteliene, ceea ce Paul Ricoeur numește „recunoașterea specificității funcției temporalizante a memoriei”.

În legătură cu prezentul, Aristotel afirmă că *nu există amintire a prezentului în prezent*, iar viitorul este doar *posibil, probabil*. Memoria nu are contact cu ceea ce va urma, cu ceea ce proiectează mintea umană. Având în vedere că omul păstrează în memorie amintirea imaginii unui obiect, neavând acel obiect în fața ochilor, el este nevoit să și-l reamintească. Aristotel spunea: *Când facem să revină cunoștința pe care am avut-o mai înainte sau senzația, sau acel lucru a cărui posesiune o numim memorie, atunci are loc reamintirea*. Astfel memoria face posibilă „aducerea trecutului în prezent”. Dar acest „trecut” pe care ni-l reamintim, nu este trecutul adevărat, ce-l inițial. Evenimentele trecute și rețrăite, datorită memoriei, pot fi modificate, chiar falsificate, deoarece, cum spunea Aristotel, *nicănu împiedică pe cineva să se amăgească, părându-i-se că-și amintește, fără să-și amintească în fapt*. Aristotel atrăgea atenția asupra posibilității influențării amintirii de *imaginație*, când omul depune eforturi pentru a-și aminti evenimentele trecute. Deci constatăm că memoria poate fi *modificată*, atât din interior, spre exemplu, prin autoinstruire, cât și din exterior, de pildă, prin manipulare.

Fiind un atribut al psihicului, valoare a ființei umane, memoria nu este o entitate absolut stabilă, invariabilă, durabilă. Ca și alte obiecte ale realității (obiective sau subiective), memoria este relativ mobilă, variabilă, adică e supusă schimbării, chiar uitării. De pildă, filosoful medieval Augustin în *Confesiuni* prezintă legătura dintre memorie și uitare astfel: *Atunci când memoria pierde ea însăși ceva, cum se întâmplă când uităm și căutăm să ne amintim de un lucru, unde oare căutăm dacă nu în memoria însăși? Iar dacă memoria ne*

prezintă cumva un lucru în locul altuia, noi respingem ceea ce ne prezintă, până când apare ceea ce căutăm.

Memoria, fiind considerată drept una din bazele *construcției integrității sistemice* ale Omului, continuă să rămână un obiect important al cercetărilor psihofiziologice, deoarece esența acestui fenomen al existenței umane rămâne încă nedescoperită până la capăt (Сайко 2015: 3).

Studiul propriu-zis (științific) al memoriei a debutat odată cu experimentele realizate de psihologul german Herman Ebbinghaus (1850-1909). Cercetările experimentale ale memoriei au fost publicate de el în lucrarea „Despre memorie” (1885).

H. Ebbinghaus a studiat experimental procesele de *memorizare* și *uitare*, elaborând metode, prin care se pot stabili particularitățile memoriei. De asemenea, el elaborat „curba uitării”, care demonstrează: la învățarea pe de rost, partea cea mai mare a materialului se uită în perioada ce urmează nemijlocit după memorizare.

Literatura de specialitate oferă variate interpretări și definiții ale memoriei. În sens logic, notele esențiale și necesare ale memoriei se conțin în următoarea definiție: Memoria este „capacitatea de a achiziționa, conserva și restitui informații” (Doron, Parot 1999: 489). Deci orice sistem mnezic (natural sau artificial) trebuie să îndeplinească, cel puțin, următoarele trei funcții esențiale: de a achiziționa, de a conserva (păstra) și de a restitui (reproduce) informații.

Memoria individuală este un fenomen psihic complex care „reflectă lumea și relațiile omului cu lumea sa prin întipărirea, păstrarea și reactualizarea selectivă a informațiilor” (Mânzat 1998: 23)

Specialiștii care studiază memoria umană trebuie să răspundă la trei întrebări fundamentale: 1. Cum *intră* informația în memorie? 2. Cum se *menține* informația în memorie? 3. Cum se *reactualizează* informația păstrată? (A se vedea: Idem: 25).

Memoria, consideră psihologii, reprezintă un mecanism *cognitiv* de *encodare* (engl. „encoding”), adică *întipărire*, *stocare* (engl. „storage”), adică *păstrare* și *reactualizare* a informațiilor. Se acceptă de către specialiști că *memoria* reprezintă un *sistem de stocare* și *recuperare a informațiilor*, constând din trei etape strâns legate între ele: *codificare*, *stocare* și *regăsire a informațiilor*. (Spre, exemplu, a se vedea: Chelcea 1996: 109).

(Unii termeni speciali, necunoscuți unor cititori, trebuiesc explicați mai detaliat. Spre exemplu, *encodare* înseamnă transformarea informației într-un anumit *cod*, pentru a pătrunde în sistemul mnezic (memoral). Encodarea reprezintă prima fază parcursă de mecanismele mnezice în dinamica lor. În general, există diverse tipuri de coduri – *senzoriale* (vizuale, auditive etc.), *semantice* (conceptuale). Computerul transformă informația în *semnale* electronice, iar psihicul omenesc – în imagini *senzoriale* sau unități *semantice* (*concepte*, *judecăți* etc.). Spre exemplu, encodarea vizuală face apel la codul imaginii optice, cea auditivă folosește codarea acustică (a sunetului), iar encodarea semantică are la bază codul actelor discursive, logico-verbale, exprimate prin limbaj natural sau artificial.

„Engramarea (fixarea) reprezintă în sine un ansamblu de operații de ordin logic-informațional, biofizic și biochimic, în urma cărora conținuturile proceselor cognitive (percepție, gândire, imaginație), afectiv-motivaționale și schemelor motorii sunt înscrise din segmentul temporal al prezentului în cel al trecutului” (Golu 2007: 540).

În fond, memoria reprezintă un subsistem complicat al psihofizicului omenesc conținutul căruia este redat prin termeni speciali. În acest context, psihologul Mihai Golu scrie: „Într-o primă aproximare, memoria este ceea ce se obține în urma proceselor și operațiilor de *engramare/encodare*, *stocare* și *conservare* a informațiilor despre stările surselor externe și despre acțiunile și trăirile subiectului în raport cu ele”. (Golu 2007: 537).

Concluzie: în viziunea psihofiziologică, mecanismele mnezice au trei funcții de bază: engramarea/encodarea (întipărirea), stocarea (păstrarea) și reactualizarea informațiilor. Însăși memoria reprezintă dimensiunea temporală a organizării psihice a omului, modalitățile timpului fiind *trecutul, prezentul și viitorul*.

În viața omului, memoria mai îndeplinește și alte funcții: de autoidentificare, adaptare la mediu, de acumulare a cunoștințelor ș. a. Prin *valoarea adaptativă* și rolul ei în *echilibrarea organismului cu mediul*, memoria a fost caracterizată de către psihofiziologul rus I.M. Secenov (1828-1905) drept *condiție fundamentală a vieții psihice, piatră unghiulară a vieții psihice* (A se vedea: Mânzat 1998: 25).

Așadar, termenul „memorie” denotă sistemul psio-fiziologic reglatoriu și cognitiv de reflectare (relativ fidelă) a experienței trecute (a individului), de fixare și păstrare a informațiilor în vederea recunoașterii și reproducerii acestora.

Tot ce a fost expus până acum despre memorie se referă la individul uman ca reprezentant al speciei *homo sapiens sapiens*. Individul uman, ca entitate pluridimensională, alcătuită din corp, suflet și personalitate, conține printre atributele personalității sale (inclusiv, în memorie) elemente de ordin social (raționale, valorice ș.a.). Memoria individuală, fiind un mecanism informațional reglatoriu, îndeplinește, printre altele, funcția comunicativă între persoane și, în calitate de atribut al conștiinței omenești, se manifestă ca fenomen cu conținut nu doar natural, ci și *social*. Societatea produce *percepții fundamentale*, „iar indivizii, prin legăturile stabilite între ei, prin schimbul de idei și prin mecanismele de transmisie socială, fac ca amintirile să fie împărtășite de un mare număr dintre aceștia, să devină bun comun, să formeze memoria colectivă a societății” (Neculau 1999: 179). Adrian Neculau consideră că memoria este *socială* deoarece este „împărtășită de un grup, de o colectivitate, dar în primul rând pentru că este intelectuală, pentru că se servește de inteligența dobândită social... Toate amintirile sunt în raport cu viața materială și morală a societății din care noi facem sau am făcut parte” (Neculau 1999: 180).

Pentru a răspunde la întrebarea „Ce este memoria socială?”, trebuie să privim memoria în contextul raporturilor *individ – colectiv – societate*.

Cât privește *memoria colectivă*, ar fi o greșeală doar să înlocuim în binomul „memorie individuală” adjectivul „individuală” cu altul „colectivă”. Perifrazându-l pe sociopsihologul S. Chelcea, la o privire simplistă asupra conceptului de memorie colectivă, el ar părea doar ca o asociere „mecanică” a colectivului la memoria unui individ și astfel am putea spune că așa cum posedăm toți memorie, prin care suntem noi înșine, tot astfel și colectivitățile au memorie și anume memorie colectivă. Este greu de demonstrat și afirmat cum se trece de la memoria individuală la o memorie colectivă și ce mecanisme, în acest caz, intervin.

O analiză mai aprofundată, constată S. Chelcea, relevă probleme la care psihosociologii au schițat doar răspunsuri parțiale sau au formulat doar *prototeorii*. Nu știm bine cum se trece de la memoria individuală la cea colectivă. În acest context, sociopsihologul român formulează o serie de întrebări: Ce deosebire există - dacă menținem distincția - între „memoria socială” și „memoria colectivă”? Cum se construiește memoria socială? Este posibilă o istorie construită împotriva memoriei sociale? Ce relație există între organizarea memoriei sociale și tipul de societate democratică/totalitaristă? Care este baza socială a organizării memoriei? Astfel de întrebări, în primul rând, îi preocupă pe psihosociologi și psihologii cognitiști (a se vedea: Chelcea 1996: 110-111).

Ca și în alte domenii ale științelor sociale, în psihosociologie, problema memoriei colective a apărut în rezultatul generalizării multor date despre acest fenomen, obținute în cadrul cercetărilor cu caracter empiric.

Inițiator al cercetării memoriei colective la nivel teoretic se consideră sociologul și filosoful francez Maurice Halbwachs (1877-1945). În 1925 M. Halbwachs publică lucrarea

„Les cadres sociaux de la mémoire” („Cadrele sociale ale memoriei”), iar în 1950 (post mortem) iese de sub tipar studiul „Mémoire collective” („Memoria colectivă”). În aceste lucrări savantul francez analizează fenomenul memoriei colective, evidențiază acele determinante (resurse, condiții etc.) sociale de care depinde acest fenomen.

Mai întâi, memoria este o entitate individuală („autobiografică”). Ea îi asigură individului uman identitate personală și propriul traseu în viață, iar memoria colectivă, obiectul principal al preocupărilor teoretice ale lui M. Halbwachs, se datorează factorilor sociali (condițiilor sociale, relațiilor dintre membrii colectivelor omenești etc.). Limba, familia, comunitatea religioasă și clasele sociale, consideră M. Halbwachs, asigură materialul necesar formării memoriei colective.

Inițial, termenul „memorie colectivă” era folosit de M. Halbwachs în calitate de metaforă științifică. Este neobișnuit de a vorbi despre memoria unui grup, chiar metaforic, spune M. Halbwachs. Se pare, continua el, că astfel de facultate n-ar putea să existe, nici să dureze, decât în măsura în care ea ar fi legată de un corp sau de un creier individual. Dar să admitem, pentru moment, că există, pentru amintiri, două modalități de a se organiza și care ar putea să se grupeze astfel, în jurul unei persoane concrete, care și le imaginează ca fiind repartizate astfel în interiorul unei asociații, mari sau mici, încât, parțial, să le aparțină și acestora. Ar exista, deci, memorii individuale și memorii colective. Cu alte cuvinte, individul poate participa la două feluri de memorii. Dar participând sau la una dintre ele sau la alta, persoana va manifesta atitudini foarte diferite, ba chiar contrare. Pe de o parte, individul se află în cadrul personalității sau a vieții sale personale unde se vor plasa propriile amintiri: anume acelea ce sunt comune cu ale altora și nu i se vor înfățișa lui decât sub aspectul prin care ele îl interesează într-atâta, încât el se distinge de ceilalți. Pe de altă parte, în unele cazuri, individul va fi capabil să se comporte astfel, de parcă ar fi membru al unui grup care contribuie pentru a evoca și a întreține amintiri impersonale, în măsura în care acestea prezintă interes pentru grup. Aceste două memorii deseori se interpătrund, în particular, dacă memoria individuală poate să confirme, să precizeze și chiar să acopere unele din lacunele acestora, să se situeze sub memoriile colective, să se amplaseze în acestea, să se confunde momentan cu ele, adică tot ce a fost adus din exterior să fie asimilat și încorporat în propria substanță (A se vedea: Halbwachs 1950: 25-26). Așadar, M. Halbwachs conchide: „Memoria colectivă, pe de altă parte, cuprinde memoriile individuale, dar nu se confundă cu acestea. Ea evoluează după legi proprii, iar dacă în ea mai pătrund câteodată și unele amintiri individuale, acestea-și schimbă înfățișarea, odată ce sunt reasezate într-un ansamblu care nu mai este o conștiință personală” (Idem: 26).

Din cele menționate, se poate observa că memoria colectivă îndeplinește o funcție esențială și anume, ea se manifestă ca fenomen *supraindividual*, fiind *exterioară* față de memoriile individuale și poate fi considerată fapt *colectiv*. Amintirile ce fac parte din memoria colectivă sunt rezultatul unui proces de integrare pe mai multe niveluri: individ, colectivitate, societate.

Memoria societății reprezintă sistemul de stocare (păstrare) și regăsire, reactualizare mintală a informațiilor de către colectivitățile umane (grupuri, comunități, clase sociale, popoare). Se știe că fenomenele mnezice au un caracter mobil și complex. Astfel putem spune că *memoria colectivă reprezintă acel sistem dinamic psihofiziologic de prelucrare, păstrare și reactualizare a informațiilor ce au aceeași semnificație și valoare pentru o întreagă colectivitate umană (familie, grup social, comunitate religioasă, popor, societate)*.

Mulți autori identifică termenii „memorie colectivă” și „memorie socială”. O analiză mai profundă a lucrărilor lui M. Halbwachs ne convinge că savantul francez făcea distincție între memoria individuală, memoria colectivă și memoria socială; la el memoria so-

cială (adică a societății) reprezintă rezultatul integrării conținuturilor unor multiple memorii colective, ce coexistă într-un spațiu geografic, timp istoric și cultural comun, fiind, în același timp, caracteristice pentru fiecare grup, în parte.

1.1. TEORIA CADRELOR SOCIALE ALE MEMORIEI

M. Halbwachs a contribuit esențial la fundamentarea ideii, conform căreia memoria, fiind „cunoașterea actuală a trecutului”, reprezintă nu atât „conservarea imaginilor”, cât „reconstruirea imaginilor”. În concepția savantului francez, memoria se prezintă ca o „funcție simbolică”, iar amintirile sunt determinate de posibilitatea de a avea idei generale. M. Halbwachs sublinia că indivizii umani nu trăiesc în mod izolat, ci permanent se află în relații cu ceilalți, având cu aceștia o identitate comună care se bazează pe o memorie colectivă.

Condițiile sociale, împrejurările vieții diferitor colective de oameni, împreună cu factorii geografici etc., determină conștiințele individuale, inclusiv, procesele nemorale. Societatea ca producător de valori îi asigură pe membrii săi și cu mijloace de gândire, limbă.

Pentru procesele de reconstrucție funcțională a memoriei trebuie să existe elemente sociocognitive care ar putea filtra amintirile. Astfel de factori sociali, relativ stabili, la M. Halbwachs, poartă numele de „cadre sociale” ale memoriei. Acestea sunt: timpul, spațiul, limbajul și noțiunile curente, adică sistemul conceptual curent al societății. Rapelul unei amintiri, recunoașterea unui element deja prezent în memorie, necesită ca să existe, conform lui M. Halbwachs, o continuitate între cadrele trecutului și ale prezentului. „Individul care își amintește trebuie să se afle în cadre sociale similare, cel puțin, să poată regăsi cadrele perioadelor trecute. Limbajul este un cadru în sensul unui sistem de convenții sociale. Spațiul și timpul permit localizarea amintirii. Astfel va exista un timp colectiv convențional, comun fiecărui grup, prin care el va corespunde cu propriul său trecut. Când privește timpul social, acesta este exterior grupului și îi va permite să unifice memoriile, furnizându-i o referință comună” (Tavani 2012: 10-11).

M. Halbwachs scria că oamenii își pot aminti doar cu condiția că ei vor regăsi, în cadrele memoriei colective, locul evenimentelor trecute care îi interesează: „O amintire este cu atât mai bogată, cu cât, într-un punct, se întâlnesc tot mai multe din aceste cadre care, în fine, se încrucișează și, parțial, se acoperă una pe alta. Uitarea se explică prin dispariția acestor cadre sau ale unor părți ale lor, astfel că atenția noastră n-ar fi capabilă să se fixeze asupra lor sau că ea s-ar fixa asupra altora... Dar uitarea sau deformarea a careva dintre amintirile noastre, de asemenea, se explică prin faptul că aceste cadre se schimbă, de la o perioadă la alta. Societatea, în funcție de circumstanțe și timp, își reprezintă trecutul în diverse moduri: ea modifică convențiile. Așa cum fiecare din membrii săi se supune acestor convenții, tot așa ei își orientează amintirile în același sens în care evoluează memoria colectivă.

Trebuie, așadar, de renunțat de la ideea că trecutul se păstrează în memoriile individuale în așa fel, de parcă din el ar fi extrase tot atâtea probe distincte, câți indivizi ar fi fost. Oamenii, trăind în societate, utilizează cuvinte ale căror sens îl înțeleg: aceasta este condiția gândirii colective. Fiecare cuvânt (înțeles) este acompaniat de amintiri și nu există amintiri cărora să nu le corespundă cuvinte” (Halbwachs 1925: 199).

De fapt, aceasta este semnificația *cognitivă* și *comunicativă* a termenului „memorie socială”, ca memorie a societății care i-a asigurat pe indivizii cu limbă și gândire. Anume societatea le oferă indivizilor acel instrumentar rațional prin care ei pot să înțeleagă semnificația lucrurilor pe care le amintesc, deoarece inexistența cuvintelor corespunzătoare obiectelor ar împiedica memorarea. Cu alte cuvinte, semnificația lucrurilor se reduce în memorie, numai dacă pentru ele există termenii lingvistici corespunzători. Aceste idei ale lui M. Halbwachs, mai târziu, au fost confirmate experimental.

E de menționat că, în viziunea lui M. Halbwachs, semnificația faptelor și evenimentelor concrete nu au un caracter universal, deoarece depind de grupurile umane. Trecutul se „re-

construiește” cu ajutorul semnificației elementelor din trecut. Cum remarca M. Halbwachs, evocarea propriului trecut presupune apelul la reperele fixate de societate: *spiritul reconstruiește amintirile sub presiunea societății*.

Societatea impune indivizilor anumite modele, standarde, adică restricții. Deci memoria societății, conform teoriei „cadrelor sociale” a lui M. Halbwachs, are un caracter „coercitiv” asupra conștiințelor individuale, inclusiv, a memoriei.

Amintirea evenimentelor din trecut sau „reconstrucția trecutului” se produce în alte condiții spațiale și temporale, care sunt legate de anumite circumstanțe sociale (căsătoria, nașterea copiilor, încadrarea în muncă, schimbarea locului de trai etc.). Așadar, termenul „memorie socială”, frecvent utilizat în literatura de specialitate, are, de facto, acea accepțiune, ce reiese din lucrările lui M. Halbwachs, și anume aceea de „*memorie colectivă*”, de amintire a unor grupuri umane (familie, colective de muncă, clasele sociale, comunități religioase) pentru care evenimentele din trecut au semnificație concretă, specifică pentru grupul sau colectivul respectiv.

Din cele expuse mai sus, putem formula următoare concluzie. Conform teoriei lui M. Halbwachs, atât stocarea informațiilor, cât și reamintirea lor reprezintă procese memorale, determinate de condițiile sociale concrete: cele mai multe amintiri sunt obținute grație societății. Aceste amintiri sunt evocate în interacțiune cu ceilalți membri ai grupului respectiv (familie, colectiv de muncă, clasă socială, comunitate religioasă, națiune etc.). Amintirile, exprimate prin vorbire, implică limbajul natural – produs social. Reamintirile presupun plasarea individului într-un context concret (de colectivitate), căruia M. Halbwachs i-a dat numele de „cadru social”.

Deja am menționat că memoria individuală, de asemenea, are conținut social, pentru că oricare reamintire se manifestă prin anumite forme verbale (vorbire internă, enunț etc.), iar acestea implică limba – sistem lexical și reguli gramaticale – produs al societății. Așadar, reiese că nu individul, ci grupul este „depozitarul” memoriei comune, adică a „memoriei colective”.

Dar din cele expuse mai sus mai apare și problema localizării memorie colective. Se știe că memorarea este un proces psihofiziologic, determinat de activitatea cerebrală a indivizilor. M. Halbwachs recunoștea că amintirile aparțin indivizilor, care, prin memorie, își reamintesc evenimentele trecutului. Dar, spunea savantul francez, amintirile colective au caracteristici specifice pentru că „societatea îi obligă pe oameni nu numai să reproducă, în gândire, din când în când, evenimentele anterioare din viața lor, dar încă și să le retușeze, să le reorganizeze și să le completeze în așa fel, încât fiind totuși convingși că amintirile noastre sunt exacte, noi le-am comunicat acel prestigiu, pe care ele, în realitate, nu le posedau” (Halbwachs 1925: 86).

Dacă vom încerca să găsim „organul” prin care colectivul produce operațiile mnezice, probabil că, în mod nemijlocit, adică materializat în formă de „substanță”, nu îl vom găsi. Poate sună prea categoric, dar suntem nevoiți să constatăm, că *unica realitate concretă* a memoriei este, totuși, sistemul mnezic individual. *Amintirea, rapelul (reamintirea)* și *mecanismele psihofiziologice* cerebrale, care asigură realizarea proceselor memorării, sunt plasate în creierul omenesc. Pe scurt, memoria individuală este localizată în creierul individului omenesc. Ea se formează prin acomodarea individului la condițiile, atât ale mediului natural, cât și ale celui social, deci are conținut *social* (prin limbă, tradiții, norme morale, juridice, tehnice etc.).

În ce privește memoria colectivă, aceasta reprezintă sistemul memoriilor colectivului respectiv, adică modelul general pentru memoriile individuale. În acest caz, nu poate fi vorba de un *organ* special al memoriei colective. Dar colectivele concrete (familiale, profe-

sionale, culturale, sportive, educaționale, religioase, naționale etc.) păstrează *trăiri* ale anumitor evenimente (familiale, culturale, istorice), au *sentimente* și *orientări valorice* specifice ce aparțin anume acestui colectiv. Emoțiile, sentimentele, rațiunea colectivă, adică psihicul colectiv (al colectivului), reprezintă suportul spiritual al memoriei colective. Prin „optica” acestora sunt privite evenimentele trecutului, adică amintirile, evocările, rapelul, reminiscența etc., într-un cuvânt, *memoria*: familiei, a colectivului de muncă, a comunității religioase, a clasei sociale, a națiunii, a societății.

Memoria colectivă, fiind componentă a conștiinței societății date, prin esența sa ontică, rămâne a fi un fenomen spiritual ce nu poate fi separat de psihicul uman. Cultura materială, bibliotecile, muzeele, operele de artă, arhivele etc., analizate în contextul memoriei sociale, sunt doar *suportul material* al memoriei – fenomen spiritual.

Faptul, că anumite colectivități omenești (grupuri sociale, colective profesionale, religioase, etnice, culturale etc.) au aceleași sentimente, reprezentări, idei despre trecutul lor, poate fi lămurit prin condițiile asemănătoare (naturale, materiale, spirituale etc.) ale vieții lor, orientările valorice, concepțiile despre lume, idealuri etc. Așadar, deși memoria colectivă are un caracter supraindividual, exterior memoriei individuale, ea rămâne a fi un fenomen *spiritual*, însă nu de natură individuală, ci *colectivă*.

2. DESPRE TEORII ALE STRUCTURĂRII, ORGANIZĂRII ȘI REORGANIZĂRII MEMORIEI COLECTIVE

Contemporan cu M. Halbwachs, britanicul Frederick Charles Bartlett (1886-1969) a fost adept al teoriei memoriei colective.

Lucrarea lui F.C. Bartlett „Remembering: A study in experimental and social psychology” („Memorarea: Studiu în psihologia experimentală și socială”) (1932) a marcat profund studiul psihologic al memoriei. Dincolo de aspectele cognitiviste ale memoriei, F.C. Bartlett dezvoltă diverse aspecte sociale ale memoriei, circumscriindu-le în concepția lui M. Halbwachs, cu care împărtășea viziunea asupra conservării amintirilor. F.C. Bartlett nu considera că conștiința individuală ar stoca, în mod precis și detaliat experiența individuală. El afirma că memoria și amintirea sunt de natură constructivă și reconstructivă. În acest context, el a descris cum aspectele sociale influențează memoria individuală. Este bine cunoscut exemplul din viața tribului *Swazi* din Africa de Sud. Întorși dintr-o călătorie din Londra, un grup de Swazi au păstrat impresia pe care le-a produs un polițist londonez care dirija circulația cu brațul ridicat. Gesturile polițistului erau asemănătoare cu cele ale membrilor tribului *Swazi*. Acest gest a fost interpretat de *Swazis* drept un salut prietenesc (familiar). Prin acest exemplu, F. C. Bartlett a demonstrat cum memoria colectivă a unor grupuri sociale determină interpretarea faptele din viața altor colectivități.

F.C. Bartlett, asemenea lui M. Halbwachs, afirma că amintirile se reconstruiesc pentru a corespunde intereselor actuale ale grupului. Pentru savantul britanic concordanța cu aceste interese se va face prin procesele convenționalizării care permite grupelor să stăpânească elementele trecutului, dar, în egală măsură, și elementele prezentului, care provin din culturi diferite. Convenționalizarea este așadar un proces general care ține cont de transformarea elementului X, atunci când el intră în contact cu un grup de elemente culturale diferite, Y. F.C. Bartlett studiază convenționalizarea, grație paradigmei reproducerii unei serii de desene sau de istorii, pentru a observa modificările succesive ale unui obiect când acesta este transmis ca o serie de obiecte individuale. Se evidențiază în așa fel modificările succesive ale obiectului care a devenit acum obiect propriu altui grup cultural. Spre exemplu, desenul dintr-o mască orientală își va pierde caracteristicile sale orientale în favoare caracteristicilor cu caracter occidental reproduse în desenele din occident. Grație convenționalizării elementul se conformă cu cultura grupului care l-a reintegrat (A se vedea: Idem: 17).

Așadar, prin studii experimentale, s-a demonstrat faptul că pierderea informațiilor în timp nu se datorează uitării, ci reconstruirii (restructurării de sens) a memoriei, a organizării informațiilor mnezice în jurul anumitor elemente semnificative. Așadar, conform concepției lui F.C. Bartlett, cultura contribuie la fixarea semnificațiilor și, prin aceasta, la structurarea memoriei. Amintirile se reorganizează în funcție de interesele actuale ale grupurilor și colectivităților. Prezentul își pune amprenta asupra trecutului în aceeași măsură, în care trecutul marchează prezentul.

În așa fel se pot interpreta rezultatele multor studii „pe viu” privind distorsiunile mnezice ale diferitor evenimente, spre exemplu, a celor din decembrie 1989 din România. S. Chelcea se bazează pe studiile realizate de J.P. Vasilescu și Irina Holdevici din decembrie 1989 cu privire la distorsiunile amnezice ale acelei perioade. Aceștia au cerut, la o săptămână după evenimente, unui grup de 28 de studenți participanți în ziua de 21 decembrie 1989 la manifestația din Piața Universității din București să se relateze ce s-a strigat atunci. După zece luni, în noiembrie 1990, cei doi psihologi au contactat din nou grupul de subiecți și au fost invitați să-și reamintească ce s-a strigat în zilele de 21 și 22 decembrie în Piața Universității. Lozincile amintite a două oară nu au fost identice cu cele din prima reamintire. Din punctul de vedere al lui S. Chelcea, reorganizarea amintirilor despre evenimentele revoluționare s-a produs în sensul interesului social al momentului (1990), marcând, spre exemplu, trecerea de la „Jos Ceaușescu” la „Jos comunismul”. S. Chelcea consideră că teoria lui F.C. Bartlett explică mai bine datele investigației din 1990, decât influența mijloacelor de comunicare în masă - explicație propusă de autorii nominalizați (A se vedea: Chelcea 1996: 115).

Orientarea înspre cercetările lui M. Halbwachs și F.C. Bartlett se observă și la psihosociologii contemporani.

Psihosociologii atașați ideii „construcționismului social”, remarcă S. Chelcea, abordează memoria nu ca pe un proces de codare și stocare a informației, ci ca pe „o activitate socială, care depinde de vorbire și care se construiește în relație cu alți indivizi”. Abordarea construcționistă se opune atât curentului ce își are originea în experimentele lui Hermann Ebbinghaus, cât și tendinței ultra-cognitivistice, care se interesează îndeosebi de tratarea informațiilor în memoria umană și cea artificială, urmărind să evedențieze modul în care noile informații sunt filtrate de anumite „schemas” și intra în „sistemul memoriei”. În ambele perspective, memoria este tratată pur individual, codarea, stocarea și rapelul fiind considerate procese psihice interne (A se vedea: Idem).

„Construcționismul social” neagă atât teza, conform căreia memoria este situată în creierul indivizilor izolați, cât și modelul tratării nediferențiate a diferitor memorii: umane, animale sau artificiale. Ei atrag atenția că doar omul poate avea amintiri despre aceea ce nu este legat de experiența trecută, spre exemplu, despre evenimentele din antichitate, despre un fenomen pe care nu l-a cunoscut personal etc. Aceste amintiri se transmit din generație în generație și societatea oferă prilejul aducerii lor aminte (sărbătorile naționale, paradele militare, muzeele memoriale, statuile, denumirea străzilor, a instituțiilor etc.) (A se vedea: Idem).

Având în vedere că dezvoltarea umană rezultă dintr-o interacțiune dinamică între indivizi și societate psihologii ruși L.S. Vygotsky (1896-1934), A.R. Luria (1902-1977) și A.N. Leontiev (1903-1979) ajung la concluzia, că *memoria umană și viața socială sunt indisolubil legate; trecerea de la formele biotice ale memoriei la cele superioare, specifice formelor omenești, este rezultatul unui îndelungat și complex proces de dezvoltare culturală și istorică.* A.N. Leontiev, spre exemplu, în lucrarea „Dezvoltarea memoriei” (1931), afirmă că „memoria omului contemporan, de asemenea, este un produs al dezvoltării sociale și culturale, ca și vorbirea, scrisul sau calculul” (Leontiev 1931: 58-59). El a subliniat

importanța proceselor de *socializare* în dezvoltarea memoriei, considerând că mediul social este factorul central al dezvoltării și funcționării memoriei, iar împreună cu transformarea culturală a memoriei și însăși *utilizarea* experienței trecutului, conservării căreia noi suntem datori memoriei, ia forme noi și superioare: luând stăpânire asupra memoriei noastre, noi în așa fel eliberăm toată conduita noastră de sub puterea oarbă a acțiunii automate, stihinice a trecutului (A se vedea: Idem: 250, 251).

Psihosociologii construcționiști observă sistematic modul cum funcționează memoria la nivelul simțului comun, în condițiile vieții de zi cu zi, în diferite împrejurări: la școală, la piață, la teatru, la tribunal etc. Analiza limbii vorbite constituie „placa turnantă a cercetărilor construcționiștilor sociali”. Memoria nu reprezintă un simplu depozit de informații neutre. Anume limbajul are un rol decisiv în organizarea și reorganizarea memoriei. Psihosociologii construcționiști, constată S. Chelcea, susțin cu deplină temei că limbajul transformă modul și conținutul a ceea ce ne amintim. Acest adevăr a fost demonstrat de un studiu interacțiunii profesor - elevi, realizat în 1987, de Derek Edwards și Neil Mercer, în care s-a constatat că profesorii orientează construcția memoriei copiilor, controlând limbajul, selecția evenimentelor, modul de interpretare și aducere-aminte a acestora. De unde S. Chelcea formulează concluzia: **și amintirile se învață**. (A se vedea: Chelcea 1996: 116).

Prin urmare, afirmă savantul nominalizat, împreună cu alți cunoscuți specialiști, nu poate funcționa o societate cu o memorie colectivă discordantă în raport cu prezentul și în discrepanță cu proiectul istoric (A se vedea: Idem).

Grație memoriei sociale, trecutul nu este în stare („se încăpățânează”) să supraviețuiască. S. Chelcea constată că *interferența retroactivă* face dificilă obținerea unei imagini corecte asupra prezentului. Din această cauză, continuă el, factorii de putere sunt interesați nu numai să rescrie istoria, dar și să reorganizeze memoria socială. (Idem). Schimbare regimurilor politice din multe țări europene, după 1917 – în Rusia, după cel de al Doilea Război mondial – în statele Europei de Vest, după descompunerea Uniunii Sovietice – în fostele republici unionale etc. s-au schimbat: denumiri ale orașelor, străzilor, instituțiilor de învățământ și multe altele. S-au schimbat programele de studii în școli și universități, pe scurt, s-a modificat viața social-economică, politică și culturală, iar, în ultima instanță, s-a schimbat și memoria colectivă al multor exponenți ai acesteia.

După fiecare schimbare socială radicală apar noi monumente, muzee etc. care au ca scop (nedeclarat) reorganizarea memoriei colective. Nu numai spațiul și timpul intervin în procesul memorării, dar și tradițiile, obiceiurile, ceremoniile sunt „menite să evoce anumite evenimente spre a nu fi uitate, să reactiveze memoria colectivă” (A se vedea: Idem: 119). Așadar, memoria este influențată de valorile culturale, ideologia oficială, factorii politici, economici etc. și „niciodată nu poate fi analizată doar ca un proces strict individual, abstracție făcându-se de interacțiunile individ-individ, individ-societate, neglijându-se astfel dimensiunea psihosociologică a fenomenului” (Idem).

În concluzie: amintirea și uitarea sunt două fețe ale aceleiași file care poartă numele *memorie* – atribut al *conștiinței* (individuale, colective, a întregii societăți). Conștiința, la rândul ei, este doar una din infinitele fațete ale celui mai instabil și complicat „conglomerat” – societatea omenească.

În calitate de „acord final” la studiul conceptului „memorie socială”, propunem celor care vor întreprinde cercetări în domeniul memoriei colective să atragă atenția la îndemnul (conceptual, metodologic și moral) lui S. Chelcea: „să cultivăm memoria socială în sprijinul adevărului, dreptății, al binelui și omeniei” (Chelcea 2008: 143).

GENERALIZĂRI ȘI CONCLUZII

Din cele expuse supra putem constata că unica realitate *concretă* a memoriei este memoria individuală, adică *amintirea*, *rapelul* sau *reamintirea* și *mecanismele psihofiziolo-*

gice cerebrale care asigură realizarea acesteia. Memoria individuală este localizată în creierul omenesc. Ea se formează prin acomodarea individului la condițiile, atât ale mediului natural, cât și ale celui social, deci are conținut *social* (prin limbă, tradiții, norme morale, juridice, tehnice etc.).

Memoria colectivă reprezintă *ansamblul* memoriilor individuale *comune* membrilor colectivului respectiv. În acest caz nu poate fi vorba de un *organ* special al memoriei colective. Dar colectivele concrete (familiale, profesionale, culturale, sportive, educaționale, religioase, naționale etc.) păstrează *trăiri* ale anumitor evenimente (familiale, culturale, istorice), au *sentimente* și *orientări valorice* specifice anume acestui colectiv. Emoțiile, sentimentele, rațiunea colectivă, adică psihicul colectiv (al colectivului), reprezintă suportul spiritual al memoriei colective. Prin „optica” acestora sunt privite evenimentele trecutului, adică amintirile, evocările, rapelul, reminiscența etc., într-un cuvânt, *memoria* familiei, a colectivului de muncă, a comunității religioase, a clasei sociale, a națiunii, a societății.

Memoria colectivă, fiind componentă a conștiinței societății date, prin esența sa ontică, rămâne a fi un fenomen spiritual ce nu poate fi separat de psihicul uman. Cultura materială, bibliotecile, muzeele, operele de artă, arhivele etc., analizate în contextul memoriei sociale, sunt doar *suportul material* al memoriei – fenomen spiritual.

Faptul, că anumite colectivități omenești (grupuri sociale, colective profesionale, religioase, etnice, culturale etc.) au aceleași sentimente, reprezentări, idei despre trecutul lor, poate fi lămurit prin condițiile asemănătoare (naturale, materiale, spirituale etc.) ale vieții lor, orientările valorice, concepțiile despre lume, idealuri etc. Așadar, deși memoria colectivă are un caracter supraindividual, ea rămâne a fi un fenomen *spiritual*, însă nu de natură individuală, ci *colectivă*.

Se știe că memoria se „încorporează” în obiecte materiale, adică lucruri sau semnale (monumente, statui, opere de artă plastică, muzică, texte etc.), limbaj natural și artificial, ceremonii comemorative ș.a. care conțin simboluri, semne, structuri cu caracter convențional, adică reprezintă sisteme *semiotice*. La nivelul simțului comun (și în viziunea multor semioticieni), se consideră că orice semn (cod, cifru etc.) conține semnificație, adică cunoștințe despre referentul respectiv. În realitate, situația semiotică este mult mai complicată. Orice semn (dar nu și indice) reprezintă o entitate cu caracter convențional, semnificația căreia se află în conștiința utilizatorilor semnului. De aceea, obiectele ce poartă „urmele” trecutului nu reprezintă memoria propriu zisă, ci doar „purtătorii” materiali ai memoriei, adică suportul substanțial sau energetic al acesteia. Memoria ca *image ideală* a trecutului trebuie extrasă din suportul ei material prin interpretare, prin descifrarea acestor „urme”, adică prin procedura *hermeneutică*. Ultima, la rândul ei, este un act rațional, subiectiv. Adică orice memorie (individuală sau colectivă), fiind o imagine a fenomenelor trecutului, rămâne a fi o entitate psihică, spirituală.

Problema memoriei colective nu este obiectul preocupărilor doar a savanților. În mass-media occidentală, în special, cea franceză, problemei memoriei colective i se acordă o deosebită atenție. Specialiștii din diferite domenii sunt invitați să participe la discuții consacrate fenomenelor cu caracter memorial. Printre acestea, rămâne actuală problema coraportului dintre memoria individuală și cea colectivă. Se constată, printre altele, că este cu adevărat imposibil de a înțelege ceea ce se petrece în societate, în memoria colectivă, dacă nu se ține cont de dinamica cerebrală a memoriei. În același timp, toată imageria cerebrală ce se desfășoară până la vârsta de 15-20 ani ne arată că este imposibil de a înțelege ce se petrece în creier, dacă nu se ține cont de impactul social asupra omului. Ca și memoria individuală, memoria colectivă nu este nici infailibilă, nici exhaustivă. În realitate, ea este produsul unei „logici” aparte. Denis Peschanski, cunoscut istorician francez,

specialist în problemele celui de al Doilea Război mondial, într-un interviu, a remarcat că memoria colectivă este ansamblul reprezentărilor sociale a trecutului într-o societate dată. În filtrul acestei memorii nu s-au reținut decât acele evenimente percepute care structurează construcția identității colective. Memoria colectivă, fiind purtătoarea unei semnificații puternice a trecutului, nu este doar o „suma algebrică” a memoriilor individuale. Totodată, memoria socială este ansamblul proceselor de encodare (întipărire), stocare (păstrare) și accesare a informațiilor sociale de către indivizi, pentru a ajuta la interacționarea umană și care sunt sub influența factorilor sociali. Așadar, memoria colectivă reprezintă un tip special de conservare a trecutului nu doar în spiritele individuale, ci și în cele ale grupului social, devenind astfel o entitate supraindividuală (colectivă).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

1. Chelcea, Septimiu, *Memoria socială – organizarea și reorganizarea ei* // Neculau, Adrian / coord., *Psihologia socială. Aspecte contemporane*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 109-119.
2. Chelcea, Septimiu, *Memoria socială* // Chelcea, Septimiu / coord. *Psihosociologie. Teorii, cercetări, aplicații*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 129-144.
3. Doron, Roland, Parot, Françoise, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Humanitas, 1999.
4. Golu, Mihai, *Fundamentele psihologiei*. Vol. I și II, Ed. a V-a, București, Editura Fundației România de Măine, 2007.
5. Halbwachs, Maurice, *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925), http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/cadres_soc_memoire/cadres_sociaux_memoire.pdf
6. Halbwachs, Maurice, *Mémoire collective* (1950), http://classiques.uqac.ca/classiques/Halbwachs_maurice/memoire_collective/memoire_collective.pdf.
7. Mânzat, Ion, *Cercetări psihologice moderne asupra memoriei* // Chelcea, Septimiu / coord. *Memorie socială și identitate națională*, București, Editura I.N.I., 1998, p. 23-45.
8. Neculau, Adrian, *Memoria pierdută: eseuri de psihosociologia schimbării*, Iași, Editura Polirom, 1999.
9. Tavani, Jean-Louis, *Mémoire sociale et pensée sociale: Etudes empiriques de leurs influences croisées*. Psychologie. Université René Descartes – Paris, V., 2012.
10. Леонтьев, Алексей Николаевич, *Развитие памяти. Экспериментальное исследование высших психологических функций*, Москва, Государственное учебно-педагогическое издательство, 1931.
11. Рикёр, Поль, *Память, история, забвение* / Пер. с франц., Москва, Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская литература XX века).
12. Сайко, Э.В., *Память как системное свойство социальной материи* // Москва, Мир психологии, 2015, №2 (82).